Bilder av stockholmsindustrier under 1800-talet.

Stockholms stads sjuhundraårsjubileum uppmärksammade en del av stadens museer med utställningar av speciell stockholmsk karaktär. Tekniska Museet bidrog med en bildexposé över Stockholms industrier under 1800-talet. I teckningar, grafik, reklamtryck, brevhuvuden och etiketter ur museets samlingar manades fram de rykande skorstenarnas parad i huvudstaden. Några föremål ur de stockholmska verkstädernas samtida produktion kompletterade bildmaterialet.

En stockholmskarta från 1800-talet med inprickade fabriker visade, att stadens centrum till en början även var dess verkstäders. Först mot århundradets slut började fabrikerna dra sig mot Stockholms utkanter. Staden inom broarna kunde uppvisa ett tjugotal fabriker och nedre Norrmalm i trakten kring Mäster Samuelsgatan bör ha tett sig som ett sannskyldigt industrisamhälle med rök och sot från fabrikernas ångmaskiner och ugnar.

Några av de företag och fabriker som på utställningen voro företrädda i bild skola här nämnas. Bland de större företag, som levde kvar från 1700-talet, märktes främst Kungsholms Glasbruk på gamla Karolinska Institutets tomt och Rörstrands Porslinsfabrik. Det förstnämnda upphörde dock redan 1807 medan tillverkningen vid Rörstrand fortsatte hela 1800-talet igenom. Bergsunds Mekaniska Verkstad hade grundats 1769 och Canongjuteriet på Marieberg 1799. C. C. Sporrong & Co. fabrik i Gamla sta'n har anor från 1666 och kan räkna mäster Henrik Grau, ålderman i gördelmakarämbetet, som sin grundläggare.

Svenskarnas intresse för mekanik tog sig uttryck i grundandet av mekaniska verkstäder av större och mindre omfattning. Märkligast under 1800-talets första årtionden var den av Samuel Owen år 1809 grundade verkstaden på nuvarande Kungl. Myntverkets tomt vid Hantverkaregatan. J. W. Bergströms Mekaniska Verkstad grundades 1839, blomstrade, men förde efter sin grundares död en tynande tillvaro. Formar för pressat glas, då en nyhet i Sverige, belysningsarmatur, hela gasanläggningar och mycket annat utfördes vid denna verkstad (Jfr Dædalus 1953). V. Sjöbergs Faktori vid Kungsholmsgatan från omkring 1800 levde kvar under nästan hela 1800-talet under olika namn och försåg staden och landet med brandsprutor, vattenpumpar o.d. En av de största industrierna grundlades 1844 av bröderna J. och C. G. Bolinder. Deras gjutgods, vedspisar, trädgårdsmöbler, maskiner och motorer fingo spridning långt över landets gränser. Fabrikerna voro belägna vid Klara sjö på Kungsholmen. Nästan samtidigt grundades ett annat gjuteri med mekanisk verkstad, Ludwigsberg på Söder Mälarstrand, med gjutgods som specialité. Öller & Co:s Mekaniska Verkstad från 1857 tillverkade förutom telegrafmateriel även symaskiner. En skicklig mekaniker var J. E. Erikson, som 1874 grundade en mekanisk firma vid Folkungagatan på Söder, vilken 1895 fick namnet AB Mekanicus. Där tillverkades stickmaskiner, tryckpressar m.m. Atlas Mekaniska Verkstäder grundlades 1873 vid Rörstrandsviken och bredde ut sig längs stranden. Tillverkningen var spårvagnar och lokomotiv.

1876 började L. M. Ericsson sin första mekaniska verkstad i huset Drottninggatan 15 och efter flyttningar till Jakobsbergsgatan, Oxtorget och Biblioteksgatan förlade han verksamheten till Tulegatan, vilken då räknades till stadens utkanter. Ett betydande antal företag, grundade på helt nya tekniska idéer, förlades till Kungsholmen, som därigenom blev i viss mån ett industricentrum i huvudsta-

den. Bland dessa företag må nämnas AB Separator 1883, Gustaf de Lavals Ångturbinfabrik 1890, Helge Palmcrantz' Fabriker 1874 och W. Wiklunds Gjuteri & Mekaniska Verkstad. Kemisk-tekniska fabriker funnos flera inom stadens hank och stör. A. W. Friestedt anlade 1859 en fabrik vid Hornsgatan för tillverkning av superfosfat, benkol, benmjöl m.m. 1868 tillkom Barnängens Tekniska Fabrik för tvål och hårvatten m.m. F. Pauli hade 1841 grundat en parfym- och tvålfabrik i Jönköping men flyttade till Stockholm 1867. Klara Stearinfabrik grundades 1842 och övertogs senare av Lars Montén, som redan 1823 startat en teknisk fabrik för tvål och såpa. 1838 började L. J. Hierta och Michaëlsson Liljeholmens Stearinfabrik, vilken snart flyttades till sin nuvarande plats vid Danvikstull. Beckers Färg- och Fernissfabrik tillkom 1864 och Klint, Bernhard & Co. 1873.

Stockholms första gasverk, från 1853, låg invid nuvarande Centralstationen och drog med sig flera industrier, bl.a. Johan Ohlssons Tekniska Fabrik, som redan samma år började tillverkning av asfalttjära och impregneringsmedel.

Av 1700-talets fabriker för tillverkning bl.a. av plattor till kakelugnar, Rörstrand och Marieberg, fortsatte Rörstrand sin tillverkning under 1800-talet. Dessutom funnos tvenne stora kakelfabriker i Stockholm, nämligen Åkerlindska Kakelfabriken vid Pilgatan på Kungsholmen från 1839 och C. A. Petterssons Kakelugnsfabrik vid Tjärhovsgatan på Söder, grundlagd 1843.

Det franska sidenet har i alla tider stått utan konkurrens, men de båda stora sidenfabriker som under 1800-talet funnos på Söder hade även de en högt ansedd produktion. Casparsson och Schmidt vid Maria Qvarngata, 1804—1904, hade mot slutet av 1800-talet 800 vävstolar i gång. K. A. Almgrens Sidenfabrik, grundad 1832 vid Götgatan 26, finns ännu kvar som sidenväveri och producent bland annat av ordensband. Stockholms Plymfabrik, 1879, tillgodosåg åtminstone delvis den kvinnliga flärdens behov av hattprydnader. Även ylletyger och skodon tillverkades fabriksmässigt i staden.

Njutnings- och livsmedel gåvo upphov till en hel del industrier. L. O. Smith inköpte 1869 Jones Fotogenfabrik på Reimersholme och byggde ut denna till en fabrik för spritdestillering i stor skala. Av större bryggerier tillkomna under 1800-talet må nämnas Wasabryggeriet 1824, Neumüllers Bryggeri 1853, Münchens Bryggeri 1855, Nya Ölbryggeriet vid Kungsholmstorg 1859 och Nürnbergs Bryggeri 1862. Cigarr- och tobaksfabriker funnos åtskilliga, bland dem W:m Hellgren & Co., grundlagd 1841.

Kvarnar och bagerier sörjde för stadens brödtillgång. Eldqvarnen på Kungsholmen, som brann 1878, grundades 1807 och beskrevs då som »en mjölqwarn om 3 par stenar som drevs av en eld- och luftmaskin». Den torde ha varit den första fabriken i Stockholm, som använde en ångmaskin för sin drift. Senare ägdes den av Svanberg och Althainz, som tillverkade cakes och skeppsskorpor med maskiner från Bolinders.

De här nämnda fabrikerna äro inte på långt när alla, som funnos i Stockholm under 1800-talet. Inte ens alla slag av fabriker ha medtagits. Uppräkningen ger dock en uppfattning om hur mångsidig industrien blev i Stockholm under 1800-talet.

Flertalet av de på museets utställning medtagna bilderna visade exteriörer av anläggningarna, endast i några fall funnos interiörbilder att tillgå. På träsnitten i t.ex. illustrerade tidningar avbildas icke sällan interiörer med arbete i gång, då däremot fotografier från 1800-talets slut återge utmärkt tagna interiörer, men fotograferna ha tyvärr undvikit motiv under arbetets gång.

Brita Stockhaus-Englund.